

ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 29ΗΣ ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1970

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΛΕΩΝ. Θ. ΖΕΡΒΑ

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΜΕΛΟΥΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ.— **Ἐποσπάσματα ἀπὸ τὴν χειρόγραφη καὶ ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία τοῦ Γεωργίου Ψύλλα (1794 - 1879), ὑπὸ Ν. Κ. Λούρου*.**

Εἶχα τὴν τύχη νὰ μοῦ ἐμπιστευθῆ ὁ φίλος μου ἀντιπλοίαρχος τοῦ Β. Ν. ἑ. ἁ. κ. Ἀνδρέας Ψύλλας, υἱὸς τοῦ ἀειμνήστου ναυάρχου Ἀλεξάνδρου Ψύλλα, τὸ πρωτότυπο χειρόγραφο καὶ ἀνέκδοτο κείμενο τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ προπάππου του *Γεωργίου Πανταλέοντος Ψύλλα*, ποὺ εἶχε γεννηθῆ στὴν Ἀθήνα τὸ 1794 καὶ πέθανε ἐκεῖ τὸ 1879, σὲ ἡλικία συνεπῶς 85 ἐτῶν.

Πρόκειται γιὰ 528 σελίδες, φύλλων τετραδίου, σχήματος περίπου συνήθους, πολὺ πυκνογραμμένων μὲ μικροσκοπικὰ ἀλλὰ εὐανάγνωστα γράμματα, ποὺ πλησιάζουν τὴν «ψυλλογραφία». Στὴν τελευταία σελίδα ὁ αὐτοβιογράφος ἀναφέρει: *ἤρχισα δὲ τὴν συγγραφὴν ταύτην ἀπὸ τὸν Μάϊον τοῦ 1867 ἔτους καὶ ἔφθασα ἕως ὧδε κατὰ τὴν 8ην Σεπτεμβρίου τοῦ 1869. Ἐσχισα τὰ ἄνω ἀπομνημονεύματα ἐκ τῶν δεμένων βιβλίων τοῦ ἡμερολογίου μου καὶ τὰ συνήνωσα μὲ τὰ μὴ γεγραμμένα ἐν αὐτοῖς. Γιὰ τοῦτο καὶ ἡ ἀρίθμηση τῶν σχισμένων σελίδων δὲν εἶναι πάντοτε ἀκριβής. Ἡ δήλωση, ἐν τούτοις, τοῦ Ψύλλα ἔξηγεῖ τὴν ἀνωμαλία καὶ δὲν ἀλλάζει νομίζω τὸ νόημα.*

Δυστυχῶς σπανίως ἀναφέρονται ἡμερομηνίες, ποὺ μποροῦν βέβαια νὰ καθορισθοῦν ἀπὸ τὸν ἱστορικὸν μελετητὴν τοῦ κειμένου. Δὲν περιγράφονται ἐπίσης τὰ ἐπίσημα γεγονότα, ποὺ ὁ συγγραφεὺς τὰ θεωρεῖ γνωστά, ἀλλὰ ἀντίθετα

* N. K. LOUROS, *Fragments des mémoires manuscrits et non publiés de Georges Psyllas.*

ἐπεκτείνεται σὲ ἄπειρες ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες λεπτομέρειες γιὰ πράγματα καὶ πρόσωπα, ποὺ συνδέονται μὲ τὴ δική του δράση. Λείπουν τέλος οἱ δύο πρῶτες σελίδες τοῦ χειρογράφου, ὥστε ἡ περιγραφή ἀρχίζει μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς του Πανταλέοντος, ποὺ ἦταν κρεοπώλης καὶ σκοτώθηκε ὡς μισθοφόρος τοῦ Βοναπάρτου στὴν Αἴγυπτο.

Τὸ κείμενο ἀρχίζει, ὅταν ὁ μικρὸς Γεώργιος, σὲ παιδικὴ ἡλικία ἀκαθόριστη στὸ κείμενο, φοιτοῦσε στὰς Ἀθήνας στὸ σχολεῖο *Κουβέλου* καὶ κατοπιν στὸ *Διδασκαλεῖον Ντέκα*. Ἀπὸ τὸ κείμενο προκύπτει ὅτι ἡ μητέρα του «ἐχωρίσθη τοῦ πατρὸς μας ἀπὸ τραπέζης καὶ κοίτης», ὅταν ὁ πατέρας ἔφυγε φαίνεται γιὰ τὴν Αἴγυπτο. «Κατ' ἀπόφασιν τῆς Συνόδου» ἡ ἄπορος καὶ ἐγκαταλελειμμένη μητέρα ἐγρηγοκόμισεν ἐπὶ μισθῶ τὸν διὰ τὸ προβεβηκὸς γῆρας κατάκοιτον διαβιοῦντα πατέρα τοῦ παντοτινοῦ σχεδὸν προεστῶτος *Σπρ. Καπετανάκη*. Καὶ ἐπειδὴ ἡ μητέρα δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ἐπαγρυπνῇ στὴν ἀνατροφὴν τοῦ υἱοῦ της, παρακάλεσε τὸν διδάσκαλον *Ἰωάννην Μαρμαροτούρη* ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς εἰς τὸν οἶκόν του τὴν ἐπιτήρηση τοῦ μικροῦ Γεωργίου, ποὺ φαίνεται πὼς ἦταν ἀτίθασος. Ἡ πενία τῆς οἰκογενείας ἦταν μεγάλῃ, καὶ προβληματικὴ ἡ συντήρησις τῆς μητρὸς, τοῦ υἱοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς του, τῆς *Ἀγάθης*. Παραλείπω ἐδῶ λεπτομερειακὰς περιγραφὰς τῆς ἀφόρητης δυστυχίας τῆς οἰκογενείας, ποὺ κυριολεκτικὰ δὲν εἶχε «ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι».

Ὁ μικρὸς Γεώργιος ἦταν ἔξυπνος καὶ ἔδειξε ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ γράμματα, ὥστε ἔλαβε ὑποτροφίαν τῆς *Μονῆς Πετράκη*, ὅπου διεκρίθη στὴν ἀνάγνωσις καὶ τοὺς ψαλμοὺς καὶ ἔτυχε ἰδιαιτέρας ὑποστηρίξεως ἀπὸ διαφόρους ἱερωμένους. Λέγει δὲ ὅτι ἔμαθον περισσότερα γράμματα παρὰ ὅσα γνωρίζουν οἱ Δεσποτάδες. Διδάσκαλοί του ὑπῆρξαν ὁ *Ἰωάννης Παλαμᾶς*, διατηρῶν σχολεῖον στὰς Ἀθήνας, ὁ *Πύρρος ὁ Θετταλὸς* ποὺ ἐδίδασκε *ἀριθμητικὴν, ὑπαγορεύων αὐτὴν ἐκ χειρογράφου ὁμοίως δὲ βοτανικὴν ἐκ χειρογράφου*. Ἐδιδάχθη ἐπίσης ἐπίπεδον γεωμετρίαν καὶ τριγωνομετρίαν. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Πύρρος δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας νὰ λύσῃ τὸ πρόβλημα ἐνασχολούμενος εἰς πολλὰ ἄλλα ἔργα καὶ οὐχὶ εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν διδασκαλίαν διὰ τὴν ὁποίαν ἐμισθοδοτεῖτο ἀδρῶς 2.000 γρόσια = 2.000 δραχμάς, τότε ὁ μικρὸς Γεώργιος παρεκίνησε τοὺς συμμαθητὰς του νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ σχολεῖο. Ὁ Πύρρος εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀσκοῦσε καὶ τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα καί, μὴ ὑπάρχοντος φαρμακείου στὰς Ἀθήνας, ἦταν καὶ φαρμακοποιός. Εἶναι γνωστὴ ἐπίσης ἡ ὠραία Βοτανικὴ του μὲ ἔγχρωμες χαλκογραφίαις.

Δὲν θὰ παρακολουθῆσω ἐδῶ τίς λεπτομέρειες τῶν πάρα πέρα στοιχείων τῶν σπουδῶν τοῦ Γεωργίου, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι, γιὰ νὰ περιορισθῶ στὴν πρώτη γνωριμία του μὲ τὸν *Σπυρίδωνα Τρικοῦπην*,

ἕξι χρόνια πρεσβύτερόν του, γραμματέα τότε τοῦ Ἀγγλικοῦ Προξενείου Πατρῶν. Αὐτὸς ἐπεσήμανε τὴν ἐπίδοση καὶ ἱκανότητα τοῦ μικροῦ μαθητοῦ, ὥστε ἡ Ἐφορὰ τῆς Φιλομοῦσου Ἐταιρείας, ἀφοῦ συνεννοήθη καὶ μὲ Ἑλληνας τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἀποφάσισε νὰ χρηματοδοτήσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τὴν Εὐρώπῃ τριῶν ἀπὸ τοὺς καλυτέρους μαθητὰς τῶν Ἀθηνῶν, τὸν Στάμον Σεραφεῖμ, τὸν Νικόλαον Καρόρη καὶ τὸν Γεώργιον Ψύλλαν. Ἐκεῖ παρέμεινε καὶ σπούδασε τέσσαρα δλόκληρα χρόνια, εἰς τὴν Ἰταλία καὶ ἔπειτα εἰς τὸ Μόναχο, τὴν Βαϊμάρη, τὴν Ἰένα, τὴν Γοττίγκη καὶ τὸ Βερολῖνον. Γνώρισε, καὶ τὸν βοήθησαν εἰς τὴν Τεργέστη, τὸν Γεώργιον Σταύρον, τὸν Νικόλαο Ζωγράφου καὶ τὸν Στέφανο Καραθεοδωρῆ, καὶ εἰς τὴν Φλωρεντία τὸν Παναγιώτη Κοδρηκά. Ἡ κόμησσα Edling εἰς τὴν Βαϊμάρη διεβίβασε εἰς τὸν Ψύλλα τὴν ὑποτροφία του κατ' ἐντολὴν τοῦ Γενικοῦ Προέδρου τῆς Φιλομοῦσου Ἐταιρείας Ἰωάννου Καποδίστρια. Στὴν ρωσικὴ ἐκκλησία τῆς Βαϊμάρης γνώρισε τὴν Μεγάλῃ Δούκισσα, σύζυγον τοῦ Ἡγεμόνος καὶ ἀδελφὴν τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου Ι. Ἐκεῖ παρακολούθησε τὶς παραστάσεις τοῦ Δουκικοῦ Θεάτρου πὸν διηύθυνεν ὁ Goethe. Σὲ ἓνα διάλειμμα τὸν κάλεσε μάλιστα εἰς τὸ θεωρεῖόν του ὁ ἴδιος ὁ Δούξ, γὰρ νὰ συζητήσῃ μαζί του σχετικὰ μὲ τὴν προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Στὸ ἀναμεταξὺ ὁ Ψύλλας, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἰταλικά καὶ τὰ γαλλικά, ἔμαθε καὶ γερμανικά. Οἱ σπουδές του καὶ οἱ γνώσεις του, τόσο εἰς φυσικὰς ἐπιστήμας ὅσο καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰ νομικά, πρέπει νὰ θεωρηθοῦν καὶ μάλιστα γὰρ τὴν ἐποχὴν, ἐξαιρετικὰς. Οἱ λεπτομερειακὲς περιγραφὰς τῶν ἀπομνημονευμάτων του εἶναι γεμῆτες ἐνδιαφέρον καὶ χάρι, γραμμῆναι σὲ γλῶσσα στρωτὴ καὶ περισσώτερο ἀπλῆ καθαρεύουσα παρὰ ἀρχαϊζουσα. Στὴν Ἰένα καὶ τὴν Βαϊμάρη παρακολούθησε μαθήματα μεταφυσικῆς, αἰσθητικῆς καὶ φιλοσοφίας καθὼς καὶ εἰς τὴν Γοττίγκη καὶ τὸ Βερολῖνον (1819 - 1820). Ὅταν πληροφορήθη τὴν Ἐπανάστασιν —περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀνοιξέως τοῦ 1821— ἀποφάσισε μὲ ἀκράτητον ἐνθουσιασμόν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Ἀθήναν, ὅπου ἔφθασε ἕστερα ἀπὸ πολλοὺς μῆνας καὶ περιπέτειας.

Ἡ ἐθνικὴ δράσις τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπανόδου του εἶναι ἀδιάκοπη μέσα εἰς μεγάλην οἰκονομικὴν δυσχέρειαν γὰρ τὴν συντήρησιν τῆς μητέρας του, τῆς ἀδελφῆς του καὶ τὴν δικήν του. Κυμαίνεται μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Αἰγίνης, ὅπου ἡ οἰκογένεια κατέφυγε ἀπὸ «καιροῦ εἰς καιρὸν διὰ λόγους οἰκονομικοὺς καὶ ἀσφαλείας». Ὁ ἴδιος σιγὰ-σιγὰ ἐπιβάλλεται εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ κατέχει ἀνώτερες θέσεις εἰς τὴν Δημογεροντίαν. Ἐκτενέστατα περιγράφεται ἡ δράσις του εἰς τὸ διάστημα τῆς Ἐπαναστάσεως, τῆς Πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως, ἡ σχέση του μὲ τὸν Γκούρα, τὸν Ὑψηλάντη, τὸν Μαυροκορδάτο, τὸν Κολοκοτρώνη, τὸν Ὀδυσσεά Ἀνδροῦτσο, τοὺς Ναυάρχους καὶ Πρέσβεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, πὸν ὅλοι

ἐκτιμοῦν τὴν ἱκανότητά του καὶ τὴν εὐθυκροΐα του. Ἐκδίδει τὴν πρώτη «Ἐφημερίδα τῶν Ἀθηνῶν» καὶ οἱ γνῶμες καὶ συμβουλές του προκαλοῦν λόγον καὶ ἀντίλογον. Ὁ *Ψύλλας* δὲν πολέμησε μὲ τὸ ξίφος, ἀλλὰ ἀπέδωσε σὲ σημαντικὰς διοικητικὰς θέσεις καὶ ὡς πρῶτος δημοσιογράφος, καθὼς καὶ στίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδος μὲ τοὺς ξένους λόγῳ τῆς γλωσσομάθειάς του. Οἱ περιγραφὰς μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ *Καποδίστρια* καὶ κατὰ τὴν Κυβέρνησίν του, ὅπου διορίζεται Ἐπίτροπος Μεσσηνίας, καὶ ἔπειτα Διοικητὴς Εὐβοίας, παρουσιάζουν ἔξαιρετικὸ ἔνδιαφέρον. Ἐπὶ Ὁθωνος διορίζεται *Γραμματεὺς Ἐπικρατείας Ἐσωτερικῶν* στὴν Κυβέρνησιν *Τρικούπη* καὶ ἀργότερα Ἐπὶ *Υπουργὸς Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐκπαιδευσεως* στὴν Κυβέρνησιν *Μαυροκορδάτου*. Ἐδῶ ἄς μοῦ ἐπιτραπῆ νὰ ἀναφέρω τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα :

1. Ἄλλο Βασιλικὸν διάταγμα διεβιάσθη εἰς ἐμὲ «περὶ προσδιορισμοῦ ὡς πρωτενούσης τοῦ κράτους τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν» καὶ τὴν εἰσήγησιν τοῦ διατάγματος τούτου ἔπρεπε νὰ εἰσάξω ἐνώπιον τοῦ Ἐπιτροπικοῦ Συμβουλίου εἰς γνωμοδότησιν αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀντιβασιλείαν, καὶ ἐνταῦθα εὐρέθημεν εἰς πλήρη διαφωνίαν· ἐπειδὴ ὁ μὲν Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου *Τρικούπη* δὲν εὕρισκεν κατάλληλον τόπον τὰς Ἀθήνας διὰ νὰ διορισθῆ πρωτεύουσα τοῦ Βασιλείου, ἀλλὰ τὸν Ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, καὶ μέχρις οὗ ἐτοιμασθῆ ὁ τόπος οὗτος καὶ κατοικηθῆ, νὰ μένη ἡ κυβέρνησις μετὰξὺ *Ναυπλίου* καὶ Ἀργεῶς, εἶχε δὲ ὁ *Τρικούπη* ἀξιόλογον οἰκίαν ἐν *Ναυπλίῳ* καὶ ἄλλην τινα ἐν Ἀργεῖ· μετὰ δὲ τοῦ *Τρικούπη* συνεφώνησε καὶ ὁ *Μαυροκορδάτος* λέγων μάλιστα ὅτι ὡς ἰδιώτης προτιμᾷ νὰ κατοικῆ εἰς Ἀθήνας, τὰς ὁποίας ἐγνωμοδότη νὰ ἀφιερῶσωμεν εἰς τὰς μούσας, συνεφώνησε δὲ καὶ ὁ *Πολυζωΐδης*· ἐγὼ ὅμως ἐπέμενον διὰ τὰς Ἀθήνας ὁ δὲ *Κωλέττης* ἐσιώπα εἰς ὅλην τὴν περὶ τούτου συζήτησιν· ἐρωτηθεὶς δὲ μὴ ἐπὶ τέλους νὰ εἴπῃ καὶ οὗτος τὴν γνώμην του εἶπεν ὅτι πρωτεύουσαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους θεωρεῖ τὴν *Κωνσταντινούπολιν*, διὰ τὸ ὅποιον ἀφοῦ πρῶτον ἐγελάσαμεν οἱ συνάδελφοι, ἠρωτήθη ἐκ δευτέρου νὰ εἴπῃ τί στοχάζεται περὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος καὶ οὗτος ἀφοῦ πάλιν ἐπέμεινε σοβαρῶς εἰς τὴν γνώμην του, εἶπεν ὅτι προσωρινὴν ἔδραν τῆς Κυβερνήσεως προτείνει τὰ *Μέγαρα*· καὶ πάλιν ἐκάγχασαν οἱ Ἐπιτροποὶ διὰ τοῦτο, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀναγκασθεὶς νὰ δώσῃ γνώμην ὁριστικὴν μετὰξὺ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου ἐπροτίμησε τὰς Ἀθήνας καὶ οὕτω πάλιν ἀπεφασίσθη ἕνεκα τῆς διαιρέσεως τῶν γνωμῶν νὰ ὑποβληθῶσιν ἐκθέσεις ἐκ μέρους ἐκάστου τῶν διαφωνησάντων μερῶν, καὶ οὕτω διελύθημεν πάλιν ἀναποφάσιστοι. Συντάξας ἐπομένως τὴν ἐκθεσίαν μου κατ' ἐθέϊαν εἰς τὴν Γερμανικὴν γλῶσσαν καὶ ἐπιδούς αὐτὴν εἰς τὴν Ἀντιβασιλείαν ἤκουσα παρὰ τοῦ κυρίου Ἀβελ (μέλους τῆς Ἀντι-

βασιλείας ἐπὶ τῶν Ἑσωτερικῶν) «*sie ist aus dem Leben gegriffen*» τοὔτέστιν «αὕτη ἢ ἔκθεσις ἐλήφθη ἀπὸ τὸν βίον»¹.

Ἀκολουθοῦν προτάσεις τοῦ Ψύλλα γιὰ τὴν συγκρότηση «Ἱερᾶς Συνόδου» προκειμένου νὰ ἐκλεγοῦν Ἐπίσκοποι καθὼς καὶ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀποκατάσταση τῶν ἀπόρων Ἀγωνιστῶν. Ἡ ἐτοιμαζομένη συνωμοσία τοῦ Κολοκοτρώνη, πὸν λόγῳ ἐλλείψεως ἀποδείξεων, δὲν ἤθελε ὁ Ψύλλας νὰ παραδεχθῆ, ὑπῆρξεν ἢ ἀχίλλειος πτέρνα του ὡς Ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν. Ὅταν ἡ συνωμοσία ἀπεκαλύφθη, ἠναγκάσθη νὰ τοποθετηθῆ Νομάρχης Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας διατηρῶν τὸν βαθμὸν τοῦ Συμβούλου τῆς Ἐπικρατείας καὶ στολὴν Ὑπουργοῦ.

2. Λίγους μῆνες μετὰ τὴν ἀνάληψη τῶν καθηκόντων του καὶ ἀφοῦ ἀπεφασίσθη ἡ ἐγκατάσταση τῆς πρωτευούσης στὰς Ἀθήνας, σύμφωνα μὲ τὴν πρόταση τοῦ Ψύλλα, ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς Ὁθων στὰς Ἀθήνας καὶ ἀπεφάσισε νὰ καταθέσῃ τὸν θεμέλιον λίθον τῶν Ἀνακτόρων ἐν τῷ προσδιορισμένῳ εἰς τὸ σχέδιον τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σάουμπερτ (δυσανάγνωστον) τόπον.

Καὶ ἐδῶ ἀναφέρεται διασκεδαστικὸν ἐπεισόδιον, ὅταν ἡ Δημογεροντία ἀπεφάσισε νὰ ἀναθέσῃ στὸν Ἀνάργυρον Πετράκη νὰ ἐκφωνήσῃ κατάλληλον τινὰ λόγον. Ὁ Πετράκης φαίνεται δὲν ἦταν ἐγγράμματος. Ἀλλὰ ὁ Ψύλλας ἔκρινε ὅτι ὁ λόγος ἦταν ἀρκετὰ ἀξιὸς λόγος. Τὸν μετέφρασε λοιπὸν ὁ ἴδιος γερμανιστὴ καὶ τὸν καθυπέβαλε εἰς τὸν Βασιλέα διὰ νὰ γνωρίζῃ τὸ περιεχόμενον καὶ νὰ ἀπαντήσῃ ἂν ἠεδόκει κατάλληλον τινὰ ἀντιφώνησιν εἰς τοῦτο.

Στὸ ἀναμεταξὺ ὅμως ὁ Βενθύλος, καθηγητῆς, ἐζήτησε νὰ ἐπιδείξῃ στὸν Ψύλλαν καὶ αὐτὸς λόγον. Ὁ Ψύλλας, ὅμως, εἶχεν ἤδη ἀποστείλει τὴν μετάφραση τοῦ λόγου τοῦ Πετράκη στὸν Βασιλέα καὶ δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ ὑπαναχωρήσῃ. Τὸ πρᾶγμα μετεφέρθη ἀπὸ τὸν διαμαρτυρούμενον Βενθύλον πρὸς τὴν Ἀντιβασιλεία, πὸν τὸν εὐνοοῦσε, καὶ κατηγορήθηκε ὁ Ψύλλας ὅτι μεροληπτῆ διὰ τὸν αὐτόχθονα Πετράκη ἀπέναντι τοῦ ἑτερόχθονος Βενθύλου. Ἐν τούτοις ὑπερίσχυσεν ὁ Ψύλλας καὶ τὸν λόγον ἐξεφώνησεν ὁ Πετράκης. Καὶ συμπεραίνει ὁ Ψύλλας : καὶ βλέπει τις ἐκ τούτου πῶς εὐθὺς καὶ κατ' ἀρχὰς τῆς ἐνταῦθα καθιδρύσεώς μου ὡς Νομάρχου ἢ σκευωρία ἐγεννήθη κατ' ἐμοῦ ἀπὸ ἑτερόχθονας ἕνεκα τοῦ ἀπλουστάτου περιστατικοῦ ὅπερ ἀνέφερα².

3. Καὶ συνεχίζει ὁ Ψύλλας : Ἠρωτήθη πρὸς τούτοις ἀναμένων τὸν Βασιλέα ἐν τῷ αὐτῷ καταλύματι καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ὥραν παρὰ τοῦ ἱατροῦ Baumer

1. Σελίδες 269 καὶ 270 τοῦ χειρογράφου.

2. Σελίς 278 τοῦ χειρογράφου.

«ποία θέσις τῆς πόλεως γνωρίζεται ἐνταῦθα καὶ ὁμολογεῖται ὡς ἡ ὑγιειντέρα» καὶ εἰς τοῦτον ἀπεκρίθη ὅτι κατὰ τὴν διατρέχουσαν ἐνταῦθα παράδοσιν, ἡ ἀνατολικοβορρία θέσις ἢ λεγομένη «Βομβονίστρα», ὅπου γίνεται ἢ εἰς τὴν πόλιν διανομὴ τῶν ὑδάτων, λέγεται ὡς ἡ ὑγιειντέρα. Φέρεται δὲ πρὸς τοῦτο καὶ ἀνέκδοτόν τι ὅτι δηλαδὴ θέλοντες ποτὲ οἱ κάτοικοι νὰ γνωρίζουν ποῖον τὸ ὑγιέστερον μέρος τῆς πόλεως σφάζαντες πρόβατον διεμέλισαν αὐτὸ εἰς τέσσαρα κομμάτια καὶ ἐκρέμασαν αὐτὰ εἰς τὰ τέσσαρα μέρη τῆς πόλεως καὶ ἀνέμειναν νὰ ἴδωσι ποῖον τῶν τεσσάρων αὐτῶν κομματίων ἔμελλε νὰ καταστήσῃ τὸ ὕστερον εἰς σῆψιν καὶ εὖρον ὅτι τὸ κομμάτιον, ὅπερ ἐτέθη εἰς τοῦτο τὸ μέρος τῆς Βομβονίστρας, ἐσάπη τελευταῖον ἐκ τούτου δὲ ἐβεβαιώθη ὅτι τὸ μέρος καὶ ἡ θέσις ἐκείνη εἶναι ἡ ὑγιειντέρα ¹.

4. Καὶ συνεχίζει ὁ Ψύλλας: καὶ τοῦτο τὸ περιστατικὸν ἔκρινα καλὸν νὰ ἀναφέρω ἐνταῦθα, διὰ νὰ ἐγκυχηθῶ ἂν μοι εἶναι συγχωρεμένον, ὅτι ἡ περὶ ἀνεγύρσεως τῶν ἀνακτόρων γνώμη μου ὡς πρὸς τὴν καταλληλοτέραν θέσιν ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν δύο ἄλλων τῆς τῶν ἀρχιτεκτόνων Κλεάνθους καὶ Σάουμπερτ (δυσανάγνωστον) ὡς καὶ τῆς τοῦ ἀρχιτέκτονος Κλέντζε τοῦ ἐκ Βαναρίας ἐπίτηδες ἐνταῦθα ἀποσταλέντος πρὸς ἀνεύρεσιν τοιαύτης θέσεως, ὡς καὶ ἡ περὶ ἐκλογῆς τῆς πρωτευούσης γνώμη μου, ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους ἐναντίον τῶν τε γνωμοδοτήσεων τῶν συναδέλφων μου Γραμματέων τῆς Ἐπικρατείας, ἐξ ὧν εἷς μὲ ἠπέιλλε μάλιστα μὲ Πελοποννησιακὴν ἐπανάστασιν ἐπιμένοντα εἰς τὴν γνώμην μου. Εἶπον δὲ ἀνωτέρω ὅτι ἡ περὶ Πρωτευούσης γνώμη μου ὑπερίσχυσεν ἐπὶ τέλους ἐπειδὴ ἐπὶ τινα χρόνον ἀνεβλήθη ἢ ἐνταῦθα μετὰβασίς τοῦ Βασιλέως καὶ ἐλήφθησαν μάλιστα μέτρα ὅπως ματαιωθῇ ἐντελῶς τὸ σχέδιον τοῦτο. Διότι πρὸς ἐπέκτασιν τῆς πόλεως Ναυπλίου ἐπωλήθη μέρος τῆς παραλίας αὐτῆς: ἡ θάλασσα αὐτὴ δηλονότι. Εὐρισκόμενος ἐνταῦθα Νομάρχης λαμβάνω τέλος τὸ ὀριστικὸν περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρωτευούσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου διάταγμα καὶ μετὰ μεγάλης τελετῆς θρησκευτικῆς τε καὶ ἐξωτερικῆς ἐνεργῶ νὰ πανηγυρισθῇ ἐνταῦθα τὸ κατ' ἐμὲ εὐτυχὲς τοῦτο γεγονός παρὰ τὴν ἀπέναντι τοῦ Θησείου τότε ἐκκλησίαν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου πλατεῖαν ².

Ὡστε ἡ ἐγκατάστασις τόσον τῆς Πρωτεύουσας ὅσον καὶ τῶν Ἀνακτόρων ὀφείλεται στὸν Ψύλλα καὶ διευκρινίζεται ἐπίσης τὸ θέμα τῆς ἐκθέσεως κρέατος, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔλαβε χώραν, ὅπως ὡς γνωστὸν φημολογεῖται, κατὰ τὴν ἐκλογὴν θέσεως γιὰ τὰ Ἀνάκτορα, ἀλλὰ ὅτι ἀποτελοῦσε, ὅπως λέγει ὁ Ψύλλας, πρὸ πολλοῦ γνωστὸν ἀνέκδοτον.

1. Σελὶς 279 τοῦ χειρογράφου.

2. Σελὶς 281 τοῦ χειρογράφου.

Ἄλλὰ νέον περιστατικὸν πλήττει τὸν Νομάρχην *Ψύλλαν*. Εἶχε συλληφθῆ ὀπλοφορῶν στὴν Χαλκίδα, καὶ παρὰ τὴν ἀπαγόρευση, Ἕλληνας περιηγητής. Ὁ Νομάρχης ζητεῖ ἐπειγόντως ὁδηγίες γιὰ τὴν τύχη τοῦ Ἕλληνα τόσο ἀπὸ τὸν Βασιλικὸν Ἐπίτροπον (Εἰσαγγελέα) τοῦ Δικαστηρίου τῆς Χαλκίδος, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ Ἕπιτρογεῖον, τὴν Γραμματεῖαν δηλαδὴ τῶν Ἑσωτερικῶν στὸ Ναύπλιον. Μὲ μεγάλη καθυστέρηση λαμβάνει ἀντιφατικὰς ὁδηγίας. Ὁ Εἰσαγγελεὺς ἐπιπλήττει τὸν Νομάρχην ὅτι δὲν ἔστειλε τὸν Ἕλληνα στὴν Χαλκίδα γιὰ νὰ δικασθῆ, ἐνῶ τὸ Ἕπιτρογεῖον Ἑσωτερικὸν τὸν ἐπιπλήττει ὅτι δὲν ἀπέλυσε ἀμέσως τὸν κρατούμενον περιηγητὴν! Καὶ γιὰ τοῦτο ὁ *Ψύλλας* μετατίθεται ἀπὸ τὰς Ἀθήνας στὴ Νομαρχία Εὐβοίας!

5. Ἀκολουθοῦν ἄπειρα ἐπεισόδια τῆς ἐποχῆς, ποὺ μὲ ἐξαιρετικὴ γλαφυρότητα περιγράφει ὁ *Ψύλλας*. Ἀλλὰ παραιτεῖται ἀπὸ Νομάρχης καὶ διορίζεται Μέλος καὶ Προεδρεύων τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας μέχρι τῆς καταργήσεώς του. Ὑπῆρξε Μέλος ὄλων τῶν Ἐθνοσυνελεύσεων καθὼς καὶ τῆς Γερουσίας καὶ πρωτοστάτησε σὲ ὅλες τὶς συζητήσεις μὲ παρηρησία καὶ γνώμη ἀνεξάρτητη, ἂν καὶ ἀνῆκε στὸ Τρικουπικὸ κόμμα. Ἰδιαιτέρως σκληρὸς μαχητὴς ἀπέβη στὰ οἰκονομικὰ νομοσχέδια καὶ ἴσως γιὰ τοῦτο τὰ ἑλληνικὰ ἐγκυκλοπαιδικὰ λεξικά ἀναφέρουν ὅτι ὁ *Ψύλλας* διετέλεσε Ἕπιτρογὸς τῶν Οἰκονομικῶν! Τοῦτο ὅμως δὲν προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματά του, ἐνῶ ἀντίθετα περιγράφει διεξοδικὰ τὸν ἐπὶ ἓν μόνον ἔτος διαρκέσαντα Ἕπιτρογικὸν μου βίον εἰς τὸ Ἕπιτρογεῖον Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Ἐκπαιδεύσεως ὑπὸ τὸν Μαυροκορδάτον¹.

Ὁ *Ψύλλας* ὑπέφερε ἀπὸ ἐλονοσία καὶ ἦταν φιλάσθενος καὶ ἠλικιωμένος τότε περίπου 60 χρονῶν. Προσπάθησε, παρ' ὅλην τὴν πίεσιν τοῦ *Κωνσταντίνου Κανάρη* καὶ τοῦ *Σπυρίδωνος Τρικουπή*, ν' ἀποφύγη τὸν Ἕπιτρογικὸν διορισμὸν του. Ὁ ἰατρός του ὅμως καὶ σύγαμπος του *Ἀλέξιος Πάλλης*, καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ συνέστησε νὰ δεχθῆ διότι πιθανὸν ἦταν μάλιστα νὰ μὲ ὀφελήσῃ ἢ ἐνασχόλησις αὕτη. Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Μαυροκορδάτος, πρέσβυς στὸ Παρίσι, ζητοῦσε νὰ τοῦ πληρωθοῦν τὰ χρέη του ἐκεῖ πρὶν ἀναλάβῃ τὴν Πρωθυπουργία. Οἱ πληροφορίες τοῦ *Ψύλλα* γιὰ τὶς πολιτικὰς λεπτομέρειες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τοῦ *Κριμαϊκοῦ Πολέμου* (1853 - 1854) εἶναι ἐξαιρετικὰ πολύτιμες, ἐπειδὴ ἢ μικρὰ Ἕλλάς ἐπιέζετο νὰ λάβῃ μέρος μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων Ρωσίας καὶ Ἑγγύλης. Ὁ σχηματισμὸς τῆς Κυβερνήσεως *Μαυροκορδάτου*, ὅπου τελικῶς συμμετεῖχαν ὁ *Κανάρης*, ὁ *Παλαμίδης*, ὁ *Ἀργυρόπουλος*, ὁ *Καλλέργης*, ὁ *Καλλιγᾶς* καὶ ὁ *Ψύλλας*, προσέκρουσε σὲ πολλὰς διπλωματικὰς καὶ τοπικὰς δυσκολίας. Ὁ

1. Σελὶς 384 τοῦ χειρογράφου.

ἀποκλεισμός τοῦ Πειραιῶς ἀπὸ τοὺς Ἀγγλογάλλους καὶ ἡ ἐνσκήψασα χολέρα ἀποτελοῦσαν σοβαρωτάτη ἐπιπλοκή. Ἐπὶ ταῦτα θὰ πρέπει νὰ ἀναλάβῃ ἄλλος ἀρμοδιώτερος ἀπὸ ἐμένα, νὰ ἐπεξεργασθῇ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ *Ψύλλα*, ποὺ ἀποτελοῦν, νομίζω, πολυτιμότερο συμπλήρωμα τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ *Κασομούλη* καὶ τοῦ *Μακρουγιάννη*.

Ἐὰν μοῦ ἐπιτραπῇ μόνον νὰ ἀναφερθῶ στὸ ἐπεισόδιο ποὺ ὠδήγησε τὸν *Ψύλλα* στὴν παραίτησή του ἀπὸ Ἐπιτελείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Ἐκπαίδευσως. Τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ σχετίζεται ἄλλωστε μὲ τὴν ἱστορία τῆς Ἱατρικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ ἔτσι ἀνήκει κάπως στὴν περιοχὴ τοῦ ἰδιαίτερου ἐνδιαφέροντός μου.

Ὁ *Ψύλλας* στὴν ἀρχὴ τῆς ὑπουργείας του ἀναγκάσθηκε νὰ ἀναμιχθῇ ἐνεργῶς στὰ γενικώτερα πολιτικὰ ζητήματα, ποὺ ἔπνιγαν κυριολεκτικὰ τὸ Ἐπιτελικὸ Συμβούλιο. Καὶ μεσολάβησε μὲ ἐπιτυχία στὸ νὰ ἐξομαλυνθοῦν οἱ σχέσεις τοῦ Συμβουλίου μὲ τὸν Βασιλέα Ὁθωνα, ποὺ συχνὰ δὲν συμφωνοῦσε. Ἐπειτα ἐνεπλάκη σὲ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα τῆς ὑπουργικῆς ἀρμοδιότητάς του. Καὶ τέλος προέκυψε τὸ ἀκόλουθο πανεπιστημιακὸ θέμα, χαρακτηριστικὸ γιὰ τὴν νοστοροπία τῆς ἐποχῆς καὶ σημαντικὸ νομίζω γιὰ τὴν Ἱστορία :

6. *Μὲ περιέμενεν ἄλλο περιστατικὸν τὸ ὅποιον κατέσχυσε νὰ μὲ ἀναγκάσῃ νὰ ἀπομακρυνθῶ ἀπὸ τὴν ὑπουργικὴν μου θέσιν, μὲ ὄλας τὰς προσπάθειάς τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ τοῦ Βασιλέως αὐτοῦ, μὴ συγκρατανευόντων νὰ μοῦ δώσωσι τὴν παραίτησίν μου, ἢ αἴτησις τῆς ὁποίας ἔμεινεν ἐκκρεμῆς ἐπὶ τρεῖς ὀλοκλήρους μῆνας, τὸ δὲ περιστατικὸν ἦτο τὸ ἑξῆς¹ :*

Διονύσιος ὁ Αἰγινήτης ἐδίδασκεν ὡς ὑφηγητὴς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τὸ μάθημα τῆς Παθολογίας καὶ τὸ ἐδίδασκεν εὐδοκίμως ὡς μὲ ἐπληροφόρησαν πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρμοδίων καθηγητῶν τοὺς ὁποίους ἠρώτησα, ὅτε ἐνδοὺς εἰς δικαίας φίλων μου τινῶν εἰσηγήσεις ἔκρινα πρέπον νὰ δικαιώσω τὸν ἄνδρα ἐπὶ ἕξ ἔτη διδάσκοντα δωρεὰν εἰς πολυπληθεῖς ἀκροατήριον· ἀλλὰ τὸ ἴδιον τοῦτο μάθημα ἐδιδάσκετο καὶ ὑπὸ τοῦ τακτικοῦ καθηγητοῦ τῆς Παθολογίας καὶ Κλινικῆς κ. Γεωργίου Μακκᾶ, ἀνεθέμην λοιπὸν ὀριστικῶς τὴν διδασκαλίαν τῆς Παθολογίας εἰς τὸν Αἰγινήτην, ὡς εἰς ἕκτακτον καθηγητήν, ἀφήσας εἰς τὸν Μακκᾶν τὴν τῆς Κλινικῆς· ἀλλ' ἢ πρῶξις αὕτη κατετάραξε τόσον τὸν Μακκᾶν ὡς καὶ τοὺς φίλους του μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦσαν καὶ τινες τῶν Ἐπιτελικῶν, ὥστε αὐτοὶ οἱ οἱ Ἐπιτετικοὶ μοῦ εἶπον δις καὶ τρις ὅτι οἱ φοιτηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου ἔχουσι σκοπὸν νὰ ἐπαναστατήσωσι· καὶ διὰ νὰ μὴ καταντήσωσι τὰ πράγματα εἰς τὸ

1. Σελίδες 404 - 500 τοῦ χειρογράφου.

σημείον τούτο ύπεσχέθην ὅτι μετ' οὐ πολὺ κατευνασθέντος τοῦ σάλου τὸν ὁποῖον ὑπερήσπιζον οἱ σφόδρα ἀφρωσιωμένοι φίλοι τοῦ Μακκᾶ, ὡς διὰ τῶν ἐφημερίδων καὶ δι' ἰδιαιτέρων φυλλαδίων, ὑπεσχέθην νὰ τροπολογήσω τὸ διάταγμα καὶ νὰ ἀφήσω εἰς τὸν Μακκᾶν τὴν διδασκαλίαν τῆς Παθολογίας ἕνεκα τῆς ἀφαιρέσεως τῆς ὁποίας ἐγένετο ὄλος ἐκεῖνος ὁ πάταγος. Δὲν ἴσχυσεν ὁμως οὐδὲ ἡ ὑπόσχεσίς μου αὐτῇ οὐδὲ ἡ εἰς τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ Πανεπιστημίου, τὸ καθυποβληθὲν κατὰ νόμον εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ὡς φέρον τὸ ὄνομα τοῦ Μακκᾶ ὡς μέλλοντος νὰ διδάξῃ εἰς τὴν Παθολογίαν καὶ τὴν Κλινικὴν, ὡς πάντοτε, καὶ τὸ ὁποῖον πρόγραμμα ἐνέκριναι διὰ τῆς ὑπογραφῆς μου, ὁ σάλος ἐξηκολούθη καὶ ὁ Αἰγινήτης, ὅστις διὰ τὴν ὑποψίαν μὴ συμβῆ τί τὸ ἄτοπον ἀπετραπή ἐξ ἀρχῆς ὑπ' ἐμοῦ, νὰ μὴ ἀρχίσῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος πρὶν ἐγὼ τῷ ἐπιτρέψω ρητῶς τοῦτο, ἔχων ὑπ' ὄψιν τὴν κατάστασιν τῶν πνευμάτων, ἀπῆχεν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔδραν πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του. Ἐκάλεσα τέλος παρ' ἐμαντῶ τὸν Μακκᾶν καὶ τῷ ὑπεσχέθην προσωπικῶς, ὅτι μετὰ ἓνα τὸ πολὺ μῆνα θέλω ὑποβάλλει εἰς τὸν Βασιλέα διάταγμα κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του· ἐκεῖνος ὁμως ζητήσας κατ' ἀρχὰς συντομωτέραν προθεσίαν ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχεσέως μου, συγκατετέθη ἐπὶ τέλους νὰ ἀρχίσῃ καὶ αὐτὸς τὴν παράδοσιν τῆς Παθολογίας, τὴν ὁποίαν δὲν ἤθελεν ἕως τότε νὰ ἀρχίσῃ ἐπιμένων εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ νέου διατάγματος ὅπερ ὑπεσχόμην. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν ὁ Πρύτανις τοῦ Πανεπιστημίου Κοινογιάννης, ὁ συμπατριαστὴς τοῦ Μακκᾶ καὶ τῶν φίλων του, ἐτοιχοκόλλησεν εἰς τὰ πρόθυρα τοῦ Πανεπιστημίου πρόγραμμα ἐν ᾧ ἔδηλοῦτο ὅτι ὁ Μακκᾶς μέλλει νὰ ἀναλάβῃ τὴν διδασκαλίαν, περὶ ἧς ὁ λόγος, τὴν δεῖνα ἡμέραν τῆς ἐβδομάδος, ὁ δὲ Αἰγινήτης σήμερον τὴν ἡμέραν τῆς τοιχοκολλήσεως τοῦ προγράμματος τὴν 4-5 ὥραν μ.μ.

Ἄλλὰ περὶ τὴν μεσημβρίαν τῆς αὐτῆς ἡμέρας ὁ Πρύτανις μοι ἐπιστέλλει ὅτι μελετᾶται νὰ γίνῃ ταραχὴ ἐκ μέρους τῶν φοιτητῶν ἂν ὁ Αἰγινήτης ἔλθῃ νὰ διδάξῃ, καὶ αὐτὸς ἀναγγέλλων μοι τοῦτο, ὡς προκαλῶν με νὰ λάβω τὰ κατάλληλα πρὸς ἀναχαίτησιν τοῦ κακοῦ τούτου μέτρα, ἐκφράζει ὅτι ἀπεκδύεται πάσης εὐθύνης διὰ τὰ συμβησόμενα. Λαβὼν τὸ ἐπιστόλιον ἐκεῖνο ἐκάλεσα παραχρῆμα τὸν Κοινογιάννην ἐν τῷ Ὑπουργείῳ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ τῷ παρήγγειλα νὰ προσέξῃ καλῶς μὴ συμβῆ τι ἐκ τῶν ἀτόπων, τὰ ὁποῖα ἀνήγγελε ὅτι μέλλουσι νὰ λάβωσι χώραν, διότι εἰς αὐτὸν κατὰ τὸν κανονισμὸν εἶναι ἀνατεθειμένη ἡ ἀστυνομία ἐντὸς τοῦ καταστήματος, καὶ ἐκεῖνος χρεωστεῖ νὰ λάβῃ ὅλα τὰ πρόσφορα μέτρα πρὸς διασκέδασιν τῶν μελετωμένων.

Ἦλθε λοιπὸν ἡ ὥρα καθ' ἣν ἔμελλε νὰ κάμῃ ἑναρξιν τοῦ μαθήματός του ὁ

Αιγινήτης, ἀλλ' ὁ Πρύτανης τὸν ἀποτρέπει ὑποδεικνύων αὐτῷ τὸν κίνδυνον, ὃν δύνатаι νὰ διατρέξῃ, ὡς ἐκ τῆς φαινομένης κατ' αὐτοῦ στάσεως τῶν φοιτητῶν. Ὁ Αἰγινήτης πείθεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν συμβουλὴν τοῦ Πρυτάνεως, ἐνισχυθεὶς ὅμως μετὰ ταῦτα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Ἀλεξίου Πάλλη καὶ τινος ἄλλου συναδέλφου του ἀνέβη, συνοδευόμενος μετ' αὐτῶν, εἰς τὴν καθηγητικὴν ἔδραν, καὶ ἀμέσως ἐκρήγγυται ἢ τρικυμία τῆς στάσεως ἐκ μέρους πλήθους πολλοῦ τῶν φοιτητῶν, ἐξ ὧν πλείστοι μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν κλάδον τῆς Ἱατρικῆς, καὶ ἐναντίον πάσης προτροπῆς καὶ πάσης πατρικῆς νοουθεσίας ἀποταθείσης πρὸς αὐτοὺς ἐκ μέρους τῶν δύο τούτων καθηγητῶν καὶ τοῦ Γραμματέως τοῦ Πανεπιστημίου, ὁ θόρυβος ἐξακολουθεῖ «κάτω, κάτω ὁ Αἰγινήτης» ἀντηχοῦσεν ἐντὸς τοῦ περιβόλου καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ καὶ τῆς προσβολῆς ἀκούεται ἐν μέσῳ τοῦ θορύβου κατὰ τοῦ Ὑπουργοῦ Ψύλλα, ὥστε ὁ Αἰγινήτης ἠναγκάσθη νὰ καταβῇ τῆς ἔδρας καὶ νὰ ἀπέλθῃ ἐκεῖθεν.

Ταῦτα πληροφορηθεὶς ἐγὼ ἐντὸς τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐκκλησιαστικῶν ἀμέσως ἔστειλα τὴν παραίτησίν μου πρὸς τὸν Πρόεδρον Μαυροκορδάτον· ἀλλ' οὗτος προσεπάθησε πολλάκις νὰ μὲ ἀποτρέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπόφασίν μου ταύτην, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀκόμη καὶ ἡ Βασίλισσα. Μοὶ ἔδωκεν μάλιστα τὴν ἄδειαν ὁ Βασιλεὺς νὰ κλείσω ἐπὶ τινα χρόνον ἢ καὶ ἀορίστως τὸ Πανεπιστήμιον. Ὁ Αἰγινήτης μοὶ εἶπεν, ἂν ἐγκρίνω, εἶναι ἔτοιμος νὰ παραιτηθῇ ἐκεῖνος ἀντ' ἐμοῦ. Ὑπέμεινα δὲ ἐπὶ μῆνα ἕνα προσδοκῶν νὰ ἴδω τιμωρουμένους τοὺς αὐτουργοὺς καὶ πρωταιτίους τῆς γενομένης στάσεως κατὰ τοῦ Κανονισμοῦ τοῦ Πανεπιστημίου ὡς μοὶ ὑπεσχέθη ὁ Μαυροκορδάτος, ὅστις ἐνήργει τὰ τῆς ὑπηρεσίας, ὧν μέρος ἐλάμβανον τὰ συμβούλια. Ἀφοῦ ὅμως παρήλθε μὴν ἀπὸ τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἐζήτησα τὴν παραίτησίν μου καὶ δὲν ἔβλεπον καμμίαν ἐνέργειαν πρὸς ἀνακάλυψιν καὶ τιμωρίαν τῶν ἐνόχων τῆς στάσεως, ἀπέσχον μὲν νὰ παρενρίσκωμαι εἰς τὰ Συμβούλια, ἐνήργουν δὲ μόνον τὰ τῆς τρεχούσης ὑπηρεσίας ἀπεκδεχόμενος πάντοτε τὴν διὰ τῆς τιμωρίας τῶν ἐνόχων ἱκανοποίησίν μου· ἀλλὰ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου μηνός, οὐδὲ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον πλέον ἠρχόμην, μόνον δὲ κατ' οἶκον μένων ὑπέγραψον τὰ ἐντάλματα τῶν μισθοδοσιῶν τῶν ὑπαλλήλων διὰ νὰ μὴ στεροῦνται καὶ οὗτοι τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων ἔνεκα τῶν περιπετειῶν τούτων. Καὶ οὕτω τέλος πάντων ἠναγκάσθη καὶ ὁ Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Βασιλεὺς νὰ ἐνδώσωσιν εἰς τὴν περὶ παραίτησεως αἴτησίν μου. Ἐπειδὴ δὲ συγχρόνως μὲ τὴν κοινοποίησιν τοῦ διατάγματος τῆς παραίτησεώς μου μοὶ ἐχορηγήθη καὶ τὸ παράσημον τοῦ Σωτήρος, ὁ Ἀργυροῦς Σταυρός, ἐπήγα νὰ εὐχαριστήσω τὸν Βασιλέα ὅστις ἀπευθύνων μοι τὸν λόγον μὲ ἐρωτᾷ («τί θέλει εἶπει ὁ κόσμος περὶ τῆς παραίτησεώς μου;»)

«Βασιλεῦ» τοῦ ἀπήντησα «ἡ παραίτησίς μου περιορίζεται εἰς τὸν λόγον τῆς ὑγείας μου». Τότε μοὶ λέγει: «Καὶ τί νὰ εἶπω ἐγὼ ὅστις κατηγάλασα τὴν νεότητα

και την υγείαν μου εις την υπηρεσίαν των ελληνικῶν πραγμάτων ;» («Βασιλεῦ» τοῦ ἀπεκρίθην «ὐμεῖς θέλετε καὶ φθείρετε τὴν υγείαν σας, διότι θέλετε νὰ ἐνασχολῆσθε εἰς πράγματα εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀνάγκη καὶ τὰ ὁποῖα ἀνεθέσατε εἰς τοὺς Ὑπουργοὺς σας διὰ τῶν κειμένων νόμων καὶ δι' ὧσων εἶναι ἀκόμη καλὸν καὶ κοινωφελὲς νὰ νομοθετηθῶσι πρὸς τε τὴν τελείαν ἀνακούφισιν τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν Ὑπουργῶν καὶ πρὸς ταχύτεραν καὶ ἐπιτυχεστέραν εὐόδωσιν τῆς διοικήσεως τοῦ τόπου. Ὁ Βασιλεὺς εἶναι ἀνεύθυνος κατὰ τὸν νόμον καὶ πράγματι πρέπει νὰ εἶναι τοιοῦτος. Ἄν λοιπὸν ἐγώ, Βασιλεῦ, ὅστις μόνον ἐν μέρος τῆς διοικήσεως ὑποχρεοῦμαι νὰ διευθύνω, σᾶς ὁμολογῶ ὅτι πνίγομαι ἀπὸ τὸ βάρος τοῦ μέρους τούτου μόνον, πόσον πρέπει νὰ ὑποφέρετε Ὑμεῖς ἠθέλοντες νὰ θεωρῆτε καὶ νὰ (δυσαναγνώστον) νυκθήμερὸν τὰς λεπτομερείας ὄλων τῶν κλάδων τῆς Κυβερνήσεως ; Καὶ δι' ἐμὲ μὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ πράττω τοῦτο εἰς τὸν ἐμπιστευθέντα μοι κλάδον, διότι εἶμαι ὑπεύθυνος διὰ πᾶν ἄτοπον, ὅπερ δύναται νὰ λάβῃ χώραν εἰς αὐτό, ἀλλ' Ὑμεῖς οὐχί ! Μίαν καὶ μόνην φροντίδα πρέπει νὰ ἔχετε, τὴν περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ πρώτου τῶν Ὑπουργῶν σας, καὶ οὗτος θέλει διευθύνει τὸ πᾶν διανεμῶν εἰς ἕκαστον τῶν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένων συνυπουργῶν του τὸ κατάλληλον εἰς ἕκαστον αὐτῶν μέρος τῆς δημοσίας υπηρεσίας· ὡς ἄλλωστε σᾶς παρέστησα, Βασιλεῦ, ὅτι πολλὰ πράγματα τῆς Διοικήσεως ἔπρεπε καὶ πρέπει νὰ ἀφελῶσιν ἀπὸ τὴν Κεντρικὴν Κυβέρνησιν, καὶ νὰ ἐνεργῶνται ἐπιτυχέστερον ἀπὸ ἄλλα ἀνεγνωρισμένα μὲν ὑπὸ τοῦ νόμου ὄργανα, μὴ ὑποκείμενα ἀμέσως ὑπὸ τὰς ἐπεμβάσεις τῆς Κεντρικῆς Ἐξουσίας. («Καὶ πῶς» μοὶ λέγει τότε ὁ Βασιλεὺς «πρέπει νὰ σηκώσωμεν τὴν χεῖρα ἀπὸ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀναγκαίων τῆς Διοικήσεως πραγμάτων, καὶ νὰ ἀφήσωμεν αὐτὰ νὰ ἐνεργῶνται ὡς ἔτυχεν ἀπὸ ἄλλας χεῖρας ;») («Ὁχι, δὲν λέγω νὰ ἄρῶμεν ἐκ μέσου πᾶσαν ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν κοινῶν πραγμάτων, ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνάμειξιν τῆς Κεντρικῆς Κυβερνήσεως ἐπ' αὐτῶν»). Καὶ ὧδε ἔπαυσεν ἢ περὶ τούτου συνδιάλεξις, κατὰ δὲ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποχωρήσεως ὁ Βασιλεὺς πρώτην φορὰν μοὶ ἔτεινε τὴν δεξιάν».

Ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη τῶν ἀπομνημονευμάτων, ὁ Ψύλλας εἶναι θερμὸς θιασώτης καὶ ἴσως ὁ πρῶτος εἰσηγητὴς τῆς ἐννοίας τῆς Διοικητικῆς Ἀποκεντρώσεως στὴν Ἑλλάδα.

Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ πρέπει νὰ ἐξαρθῆ ἀπὸ τὰ παραπάνω εἶναι ἡ παραδειγματικὴ καὶ ἐπίμονη εὐθιξία τοῦ Ὑπουργοῦ, ποῦ συναισθάνεται τὴν βαρεῖα εὐθύνην του ἀπέναντι στὴν περιωπὴ τῆς θέσεώς του. Ἀλλὰ καὶ ἡ παρρησία τοῦ Ψύλλα πρὸς τὸν Βασιλέα, ποῦ, συνηθισμένος ἀπὸ τὴν νεανικὴν του ἡλικία «νὰ βασιλεύῃ ἐκ Θεοῦ», δὲν εἶχε προσαρμοσθῆ πρὸς τὸ πρόσφατο Σύνταγμα.

Μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ψύλλα ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸ ἀξίωμα ἡ συμμετοχὴ

του στο δημόσιο βίο περιορίζεται σὲ ἐπιτροπὲς καὶ συμβούλια. Ἡ προχωρημένη πιά ηλικία του καὶ ἡ ἀστάθεια τῆς ὑγείας του δὲν τοῦ ἐπιτρέπουν ἐνεργητικὴ ἀνάμιξη. Ἡ γνώμη του ὅμως ἀκούεται μὲ σεβασμὸ καὶ ἐκτίμηση ὡς τὸν θάνατό του, στὰ 1879 σὲ ηλικία 85 ἐτῶν.

Εἶχε νυμφευθῆ τὴν Μαργαρίτα *Βιτάλη*, ἰταλικῆς καταγωγῆς, καὶ ἀπέκτησε δύο υἱούς, τὸν Ἀνδρέα πολιτευόμενον καὶ τὸν Ἀλέξανδρο ἀξιωματικὸ τοῦ ἵππικου. Καὶ τρεῖς θυγατέρες, τὴν Κλεοπάτρα *Βρόσκη*, σύζυγο ἰατροῦ, τὴν Βικτωρία *Κρασσᾶ*, σύζυγο τοῦ υἱοῦ τοῦ περιφήμου Καθηγητοῦ καὶ τὴν Νίνα *Γιαγλοπούλου*. Σύζυγος τοῦ Ἀνδρέα ὑπῆρξε ἡ Σμαράγδα κόρη τοῦ *Γενναίου Κολοκοτρώνη* καὶ τῆς *Φωτεινῆς Τζαβέλλα*. Ὁ Γεώργιος *Ψύλλας* ὑπῆρξε πάντοτε πτωχὸς καὶ ἀπέθανε μὲ μόνο πόρο τὴν σύνταξη Συμβούλου Ἐπικρατείας ἐκ 375 δρχ.

Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ *Ψύλλα* βρῖθουν ἀπὸ πολὺτιμες καὶ ἀνέκδοτες ἱστορικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς Διοικήσεως καὶ τοῦ Κοινωνικοῦ βίου τῆς Πατρίδος μας, ὥστε εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδοθῆ ὁ κατάλληλος ἱστορικὸς στὴν ἀξιολόγησή τους. Καὶ νομίζω ὅτι ὅσα ἐσταχυολόγησα ἀποτελοῦν δείγματα τοῦ ἐνδιαφέροντος συγγράμματος, πὸν θεώρησα σκόπιμο νὰ ἀνακοινώσω στὴν Ἀκαδημία, μὲ τὴν πρόταση καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ θελήσῃ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἔκδοση τῶν ἀπομνημονευμάτων.

Ὅφειλω παρεμπιπτόντως νὰ σημειώσω ὅτι ἀποσπάσματα τῶν ἀπομνημονευμάτων, πὸν ἀφοροῦν τὴν περίοδο τῆς Νομαρχίας τοῦ *Ψύλλα* στὴν Χαλκίδα, ἔχουν δημοσιευθῆ ἀπὸ τὸν Γ. Φουσάρα στὸ Ἀρχεῖο Εὐβοϊκῶν Μελετῶν (1961, τόμος 8ος). Ἐπίσης καὶ ὁ Γατόπουλος ἔχει δημοσιεύσει ἀποσπάσματα. Ἐπίσης ὁ κ. Κώστας Μπόλης ἀναφέρει τὸν Νομάρχην *Ψύλλαν* σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴν τῶν Ἀθηνῶν ὡς πρωτεύουσαν.

Εὐχαριστῶ θερμῶς τὸν κληρονόμο καὶ κάτοχο τῶν ἀπομνημονευμάτων κ. Ἀνδρέα *Ψύλλα*, πὸν μοῦ ἐπέτρεψε νὰ διαβάσω τὸ ἀνέκδοτο χειρόγραφο καὶ νὰ χρησιμοποίησω ἀποσπάσματα γιὰ τὴν σημερινὴ ἀνακοίνωση.

R É S U M É

Il s'agit des mémoires jusqu'à présent inédits et de grand intérêt historique de Georges Psyllas (1794 - 1879), journaliste et homme politique, qui décrivent les conditions sociales et les premiers pas de la vie administrative de la Grèce, pendant la guerre de son indépendance du joug turc et jusqu'en 1839. Certains passages, relatifs à l'établissement de la capitale à Athènes et l'emplacement du palais royal, sont mentionnés, ainsi qu'un entretien de Psyllas avec le Roi Othon. La publication des